

Трансформація східнослов'янського месіанізму від філософської думки Русі до ранніх слов'янофілів

Мелешчук А.А., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Розглянуто зародження історіософських підвалин східнослов'янського месіанізму у творах Іларіона, Нестора і його подальшу трансформацію церковними діячами Московського князівства, а пізніше російськими слов'янофілами. Встановлено, що давньоруські мислителі створюють універсальний концепт «Святої Русі» з метою інтеграції в історичне річище християнських народів. Історіософські побудови Іларіона і Нестора були об'єднувачими як для давньоруського соціуму, виступаючи універсальною альтернативою племінній ідентичності, так і на міжнародному рівні, вписуючи Русь в спільноту християнських держав. Показано трансформацію давньоруського месіанізму у Московському князівстві на церковну міфологему «Москва – третій Рим», яка втрачає універсальність і перетворюється на підставу міжнародної дезінтеграції і проголошення виключності Москви як останнього захисника православного християнства. Виявлено, що за правління Петра I церковна міфологема «Москва – третій Рим» перетворюється на фундаментальну складову імперської ідеології. Внаслідок цього універсальне поняття «Русь» замінюється вужчим поняттям «Росія». Так, за допомогою історіософських трансформацій давньоруської спадщини Російська імперія перетворюється з провінційного Московського князівства на головну спадкоємицю Русі, а українці і білоруси, територіальні і культурні її нащадки, обмежуються в правах на давньоруську символічну спадщину. Показано, як у філософії І. Киреєвського, О. Хом'якова, К. Аксакова російський месіанізм досягає остаточної концептуалізації, втративши універсальність і інтегративну спрямованість, перетворюється на складову «російської ідеї». В подальшому це стало підґрунтям для міфологем про «старшого брата», Русь як «колиску трьох братніх народів», протиставлення Великої Росії і Малоросії, котрі необхідно аналізувати і викорінювати при створенні ідеології і історії сучасної України.

Ключові слова: історія; історіософія; православ'я; християнство; слов'янофілізм; Московське князівство

Transformation of East Slavic Messianism from the philosophy of Rus' to the early Slavophiles

Meleshchuk A.A., Oles Honchar Dnipro National University

The emergence of the historiosophical concept of the Messianism of the Eastern Slavs in the works of Illarion, Nestor, as well as the subsequent transformation by the Orthodox clergy of the Moscow principality, and later by the Russian Slavophiles, is investigated. The study found that thinkers of Kievan Rus' created a universal concept of «Holy Rus'» for integration into the historical tradition of Christian states. The historiosophical concepts of Illarion and Nestor were created to unite the society of Kievan Rus', providing a universal alternative to tribal identity. On the other hand, at the international level, it integrated Rus' into the community of Christian states. The transformation of the messianism of Kievan Rus' in the Moscow principality was studied. Due to the conquest of the territory of Kievan Rus by the Mongol-Tatars in the middle of the XIII century, Kiev lost the significance of the geopolitical center of Russia. Moscow principality, on the contrary, being on the outskirts, is preserved, and after the collapse of the Golden Horde it becomes a new geopolitical center. Moscow needed its own ideology. The Moscow Orthodox clergy created the concept of «Moscow is the third Rome», which has lost its universality and integrativeness, becoming the historiosophical cause of Moscow's civilizational mission as a defender of Orthodoxy. It is shown that during the time of Peter the Great, the church concept «Moscow is the third Rome» becomes the foundation of the state ideology of the Russian Empire. Therefore, the universal concept of «Rus'» is replaced by the narrow concept of «Russia». Thus, the transformation of the historiosophical concepts of Kievan Rus' makes the Russian empire the heir of all of Rus', its culture, history, mythology and ideology. Although before that, the Moscow principality was the periphery of Ancient Rus'. The transformation of the historiosophy of Kievan Rus' removed the Ukrainians and Belarusians, who are territorially and culturally descendants of Rus'. Demonstrated as Slavophiles I. Kireevsky, A. Khomyakov, K. Aksakov developed the idea of historical peculiarities of Moscow and Russia. They created a complex and holistic concept - the «Russian idea» and rejected universalism and integrativity. Later, the Slavophilic historiosophy became the basis for the myths

of the «elder brother», Rus' as the «cradle of three fraternal peoples», opposing Great Russia and Little Russia. These distortions of history and historiography need to be analyzed and corrected in order to create the ideology of modern Ukraine.

Keywords: history; historiography; Orthodoxy; Christianity; Slavophilism; Muscovy

Трансформация восточнославянского мессианизма от философской мысли Руси к ранним славянофилам

Мелешук А.А. Днепропетровский национальный университет имени- Олесья Гончара

Рассмотрено зарождения историософских основ восточнославянского мессианизма в произведениях Иллариона, Нестора и его дальнейшая трансформация церковными деятелями Московского княжества, а позже российскими славянофилами. Установлено, что древнерусские мыслители создают универсальный концепт «Святой Руси» с целью интеграции в историческое русло христианских народов. Историософские построения Иллариона и Нестора были объединяющими как для древнерусского социума, выступая универсальной альтернативой племенной идентичности, так и на международном уровне, вписывая Русь в сообщество христианских государств. Показано трансформацию древнерусского мессианизма в Московском княжестве в церковную мифологию «Москва – третий Рим», которая теряет универсальность и превращается в основание цивилизационной дезинтеграции и провозглашения исключительности Москвы как последнего защитника православного христианства. Выявлено, что в правление Петра I церковная мифология «Москва – третий Рим» превращается в фундаментальную составляющую имперской идеологии. В результате универсальное понятие «Русь» замещается узким понятием «Россия». Так с помощью историософских трансформаций древнерусского наследия Российская империя превращается из провинциального Московского княжества в главную наследницу Руси, а украинцы и белорусы, территориальные и культурные ее потомки, ограничиваются в правах на древнерусское символическое наследие. Показано, как в философии И. Киреевского, А. Хомякова, К. Аксакова российский мессианизм достигает окончательной концептуализации, теряет универсализм и интегративную направленность, превращаясь в составляющую «русской идеи». В дальнейшем это стало основой для мифологии о «старшем брате», Руси как «колыбели трех братских народов», противопоставления Великороссии и Малороссии, которые необходимо анализировать и искоренять при создании идеологии и истории современной Украины.

Ключевые слова: история; историософия; православие; христианство; славянофильство; Московское княжество

Постановка проблеми дослідження процесу формування і трансформації концепції східнослов'янського месіанізму має два основних аспекти наукової актуальності.

Перший проявляється в оформленні української національної ідеї, яка впродовж століть перебування у складі інших держав пригнічувалась і спотворювалась. Здобувши суверенітет і міжнародне визнання, долаючи соціально-економічні, внутрішньополітичні труднощі, одним із ключових завдань у самовизначенні української нації стало створення об'єднавчої міфологеми, історіософської концепції походження державності. Фундаментальною складовою такої концепції, національного міфу може бути звернення до міфологічних патернів Русі як витоків норманської, західної моделі державності і початку християнської історії східнослов'янської спільноти.

Другою складовою актуальності проблеми є необхідність подолання спекуляцій довкола міфологічних патернів Русі, які виникали в ході трансформації концепції східнослов'янського месіанізму мислителями Московського царства і Російської імперії задля виправдання імперських амбіцій. Прикладами таких спекуляцій є поширені до цього часу міфологеми «росіянин – старший брат», «Русь – колыбка трьох братніх народів», «Москва – третій Рим», «Великоросія – Малоросія» та інші.

Метою статті є аналіз витоків і основних етапів формування концепції східнослов'янського месіанізму, а також ключових трансформацій, яких він зазнав протягом часу від історіософських пошуків давньоруських мислителів до ранніх слов'янофілів.

Аналіз досліджень.

До 1991 року проблема досліджувалася досить традиційно і, як правило, в історичному

контексті без критичного філософського аналізу, адже провідне значення Росії як об'єднавчого центру СРСР влаштувало і радянських ідеологів. Серед сучасних дослідників проблемою східнослов'янського месіанізму займалися М. Галиченко [3], П. Кузик [7], І. Немчинов [8]. Особливо слід відзначити статтю М. Самардака «Походження й мутації доктрини «третього Риму» [10], в якій автор торкається проблеми спекуляцій довкола цієї міфологеми. Але історіософські глибини месіанізму, одним із проявів якого є міфологема «Москва – третій Рим», ще потребує подальшого дослідження і осмислення в контексті сучасних державотворчих тенденцій.

Виклад основного матеріалу.

Концепція східнослов'янського месіанізму бере початок у історіософській думці Київської Русі. З того моменту вона умовно видозмінювалася в чотири етапи.

На першому етапі давньоруські мислителі, здебільшого церковні діячі, робили перші спроби ідеологічно підвищити статус «молодої» східнослов'янської держави, заявляючи про походження народу руського від нащадків Яфета. Тим самим вони долали певну маргінальність, цивілізаційну меншовартість Русі, оскільки стрижневим критерієм цивілізованості на той час була приналежність до віри християнської, котру Русь прийняла досить пізно.

На другому етапі східнослов'янський месіанізм трансформується зусиллями московського православного духовенства у виключність Московського царства як захисника істинної християнської віри. Так виникає і поширюється в середовищі духовенства теологічна формула «Москва – третій Рим».

На третьому етапі відбувається наступна трансформація східнослов'янського месіанізму шляхом політизації теологічної формули «Москва – третій Рим» і перетворення її на підставу виключності Російської імперії. Месіанізм набуває статусу складової державної ідеології, виправдання імперських планів Петра I і його наступників.

На четвертому етапі, у контексті філософського спору слов'янофілів і західників, східнослов'янський месіанізм зазнав ще однієї трансформації, ставши складовою слов'янофільської історіософської концепції виключності російського народу на тлі історії людства. Таким шляхом східнослов'янський месіанізм перетворювався від спроб вписати

Русь в осьовий час історії християнських народів до національної виключності одного з її нащадків. Проаналізуємо детальніше кожен із наведених вище етапів.

Перші інтуїтивні спроби осмислення місця східнослов'янської спільноти народів в історії можна знайти в творах давньоруського духовенства. Поштовхом для творення концепції особливої ролі народу руського стало його хрещення за волею князя Володимира у 988 році. Водночас хрещення посприяло поширенню писемності і започаткуванню книгописання.

Русь перейняла християнську традицію Східного (Візантійського) обряду, що невдовзі після подій 1054 року буде протиставлено обряду Західному, а держава Руська опиниться на протилежному геополітичному полюсі через релігійне протистояння з католицькими країнами Західної Європи. Відтак ідеологічне осмислення власної цивілізаційної і духовної специфіки стане особливо нагальним.

Серед мислителів Русі питанню її історичної місії особливо увагу приділили митрополит Іларіон і автор «Повісті минулих літ» – Нестор. В центрі їх уваги опиняється народ руський як представник Святої Софії і Київ як спадкоємець Єрусалиму і Константинополя, на чому ґрунтувалася ідея «Святої Русі». Митрополит Іларіон у «Слові про Закон і Благодать» возвеличує князя Володимира за хрещення ним землі руської і порівнює його з імператором Константином: «Подібний ти до великого Константина ... Той із матір'ю своєю Єленою, хрест із Єрусалима принісши, по всьому світу своєму розславивши, віру утвердили. Ти ж із бабою твоєю Ольгою, принісши хрест із нового Єрусалима, Константинограду, по всій землі своїй поставивши, утвердили віру. Тож подібний тому еси, з ним однакової слави і честі достойний» [4, с. 206]. Далі Іларіон підкреслює, що з цих пір саме Русь стає хранителькою Христової істини і благодаті: «Та церква дивовижна і славна на всі краї сусідні... зі Сходу і до Заходу. І славний град свій Київ ти величчю, немов вінцем увінчав. Ти передав людей своїх і місто святий всеславній, швидкій у допомозі християнам святий Богородиці» [4, с. 211]. Символом цього став Софійський Собор у Києві.

Другий представник – літописець Нестор, намагається в «Повісті минулих літ» осмислити саму історію Русі у світлі провіденційно-месіанської ідеї. Нестор виходить з ідеї «божого про-

мислу» і вважає, що руська земля є частиною наділу Яфета, сина Ноя, від якого походять західні народи: «В Яфетовій же частині сидить русь, чудь і всякі народи: меря, мурома, весь, мордва, заволоцька чудь, перм, печера, ям, угра, литва, зимигола, корсь, летьгола, ліб» [9, с. 14]. Тим самим монах вписує руський народ до християнської історичної концепції, показує його місце в біблійному генеалогічному дереві. Разом із тим Нестор намагається надати русичам певної особливості. Для цього він переповідає легенду, згідно якої Руські землі відвідав апостол Андрій, подорожуючи Дніпром. І ніби, побачивши цей край, він сказав учням: «Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсіяє благодать божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне бог». І зійшов він на гори сі, і благословив їх, і поставив хреста. І, поклонившись богу, він спустився з гори сеї, де опісля постав Київ...» [9, с. 16]. Тож «Повість минулих літ», спираючись на теологічні принципи християнського розуміння історії, знаходить спосіб виокремити русичів з-поміж нащадків старозавітного Яфета через пророцтво новозавітного апостола Андрія.

Наступний етап у розвитку східнослов'янського месіанізму пов'язаний з монголо-татарською навалою. Через напади золотоординців у першій половині XIII ст. і встановлення їх панування на землях Київського, Чернігівського, Переяславського князівств, руйнується геополітичне і символічне значення Києва як об'єднавчого центру Русі. Галицько-Волинська держава через переривання князівської династії у 1340 р. теж поступово переходить під владу Великого князівства Литовського і Королівства Польського. Тим часом у протистоянні й асиміляції з ординцями у XIV ст. утверджується Московське князівство. В боротьбі за свої геополітичні інтереси молодій державі потрібна була власна об'єднавча ідеологія, яка б доводила її право на рівноправне входження до загально історичного процесу. Перші спроби створення такого роду концепцій з'являються в середовищі духовенства, яке було на той час найосвіченішою верствою суспільства (освіта теж була суто релігійною) і зосереджувало в своїх руках духовну та ідеологічну владу. Крім того, церква відіграла важливу роль в політичному житті держави, за що отримувала матеріальну винагороду. На цьому підґрунті в XV–XVI ст. розгорається спір нестяжателів та юсіфлян, головним предметом якого було пра-

во церкви на володіння матеріальними благами та втручання у світське життя країни [8, с. 47]. Московський князь Іван III з метою ослаблення Новгороду підтримав новгородських «єретиків» нестяжателів, які виступали за секуляризацію церковних володінь. Одним із лідерів цього напрямку був митрополит Зосим. Він, ймовірно на знак вдячності, в «Пасхалії» (календар щорічних пасхальних свят на наступну «восьму тисячу» років), що була опублікована в 1492 р., намагається довести, що тисячоліття починається з нового царя Константина і нової епохи – третього Риму [2, с. 85]. В образі візантійського царя Константина Зосим алегорично вбачав московського князя Івана III, а третій Рим в Москві.

Більш відверта спроба ототожнення поняття «Третій Рим» з Москвою була зроблена вкінці XV ст. у «Повісті про Білий Клобук», що була написана Новгородським єпископом Геннадієм [8, с. 47].

Цю доктрину підхопив і теологічно обґрунтував псковський монах, богослов Філофей. В «Посланні великому князю Василю Івановичу» від 1504 р. Філофей веде мову про падіння «двох Римів» як осередків істинної Соборної Апостольської Церкви: старий Рим пав унаслідок поширення аполінарівської ересі; другий Рим – місто Константина було покаране навалою турків через зраду істинному вченню у вигляді Флорентійської унії (1439), яка підпорядкувала грецьку церкву Риму – «католицьким відступникам»; третім Римом є Москва, що прийняла в себе Соборну Апостольську Церкву, перейнявши тим самим естафету від Константинополя [6, с. 72]. «...блуди и помни, благочестивый царь; о том, что все христианские царства соединились в твоём одном, поскольку два Рима пали, а третий стоит, а четвертому не быть» [11, с. 140-141]. Проте Філофей і його попередники ще не вкладали в міфологему «Москва – Третій Рим» політичного змісту, що відбудеться на наступному етапі. Нерушиме «Ромейське царство» у Філофея постає ще не конкретним державно-політичним утворенням, а є абстрактною морально-релігійною традицією, що перейшла від римлян до греків, а потім – до Москви [6, с. 73]. Концепція Філофея носила теологічний, виключно духовний характер і була традиційною формою подяки світському володарю за протекцію Церві. Але саме тут відбувається помітна трансформація концепту історичної виключності, яку

ми спостерігали у Іларіона і Нестора. Філофей фактично передає сакральну історичну естафету Києва до Москви. Так ми бачимо перетворення міфологеми про «Святу Русь» часів Київської держави в більш конкретну концепцію успадкування Москвою традицій істинної Соборної Апостольської Церкви, що перейшли до неї від Рима і Константинополя. А разом із тим Москва отримує всі сакральні символи Русі, проголошується одноосібною спадкоємицею Київської держави, що є спотворенням історичного ходу подій і спекуляцією історіософськими концептами, що були сформульовані Іларіоном і Нестором.

Наступний етап у трансформації міфологеми «Москва – Третій Рим» пов'язаний з її політизацією, застосуванням в якості складової державної ідеології. У сфері державної ідеології доктрина прижилася не відразу, духовенство витратило немало часу аби розтлумачити її виключну значимість князю. Вперше офіційно вона була вжита у 1589 р. Безтілесна, теоретична побудова знайшла собі втілення, ставши чіткою, конкретною ідеологемою. Важливим фактором при цьому було одруження Івана III з колишньою племінницею візантійського імператора Зоєю (Софія) Палеолог [10, с. 24]. Ця подія символічно затвердила факт успадкування, перейняття священних «Ромейських» традицій, що було надзвичайно важливим на той час і легітимізувало право Івана III прийняти титул «цесаря» – царя. Такого конкретно політичного вираження концепція «Москва – Третій Рим» набула у листі монаха Спиридона-Савви великому князю московському Василю III [6, с. 73]. Лист містив обґрунтування ідеї спадкоємності імперської влади, яка перейшла від біблейських і давньоримських правителів до Рюриковичів. Одну лінію Рюриковичі ніби успадкували від пророка Ноя, а другу – через Володимира Мономаха від імператора Августа. Таким чином цар стає законним правителем, який править згідно принципу спадкоємності і «волі божої», і влада його поширюється на «увесь Всесвіт», на увесь християнський світ [2, с. 89]. В подальшому, починаючи з 1547 року, термін «цар» став офіційним титулом володаря Московського «Всія Русі», більш того – в ієрархії титулів усі католицькі та протестантські королі зайняли нижче становище [6, с. 74]. В цей же час відбувається трансформація візантійської спадщини: Москва починає провадити не універсальну політику, що було властиво Візантії, а націо-

нальну. Національною стає православна віра і Церква. Особливо це проявилось за правління Петра I, за наказом якого 22 жовтня 1721 р. назва «Росія» стає офіційною назвою країни. Так назва «Росія» витісняє стару, більш універсальну – «Русь», а Московське князівство перебирає на себе усі символи, міфологеми, історичні смисли Русі. Як наслідок, основні народи колишньої Русі – русини-українці і русини-білоруси опиняються на узбіччі історіософської концепції Російської імперії. Хоча за часів Русі саме території Московського князівства були периферією і діставалися наймолодшим нащадкам київських князів.

В подальшому втілення міфологеми «Москва – третій Рим» набувало все нових політичних втілень. Масштабним проявом став так званий «Грецький проект» за часів Катерини II. Його сутність полягала у створенні імперії, яка б об'єднала в собі території колишньої Візантії: планувалося завоювання Близького Сходу, оволодіння Чорним морем та протоками Босфор і Дарданелли, а головне – оволодіння Константинополем (Стамбулом) [7, с. 57]. Реальним проявом цього плану стали назви в грецькому стилі таких сучасних міст як Одеса, Нікополь, Сімферополь, Севастополь. Тож, теоретичні, ідеологічні побудови, в основі яких лежала теорія Третього Риму, почали втілюватися в реальні політичні кроки.

Виникнувши в контексті релігійної ідеології та зміцнившись зусиллями царського самодержавства, ідеологема «Третій Рим» в 40 рр. XIX ст. перейшла у спадок російським слов'янофілам і набула форми «російської ідеї». І з цим пов'язаний новий етап – історіософський. Вся спадщина попередніх етапів формування ідеологічних компонентів східнослов'янського месіанізму була глибоко осмислена, інтегрована в різного роду історіософські побудови слов'янофілів, західників та інших небайдужих до національних питань мислителів. У них з'являється протиставлення Росії Заходу, причому це протиставлення виходить за межі релігійного протистояння. В поле зору потрапляють політичні, соціальні, культурні аспекти життя західноєвропейських народів. Так, основоположник слов'янофільства І. Киреевський у своїй статті «О характере просвещения Европы и его отношение к просвещению в России» (1852) вказує на присутність двох підходів у пізнанні – аналітичного (Захід) та синтетичного (Росія), що обумовило різний

характер розвитку цих цивілізацій. Європейська культура, розвиваючись в руслі одностроннього, абстрактного раціоналізму втратила внутрішню цілісність духу. Надмірний раціоналізм призвів, на його думку, до роздробленості у всіх сферах життя західної людини: «Там роздвоєння духу, роздвоєння думок, роздвоєння наук, роздвоєння держави, роздвоєння верств, роздвоєння суспільства, роздвоєння сімейних прав та обов'язків, роздвоєння морального і сердечного стану, роздвоєння усієї сукупності і всіх окремих видів буття людського, суспільного і приватного» [5, с. 217]. Російському ж просвітительству первинно була властива цілісність і органічність. Саме в цьому, на думку Киреевського, міститься перевага російського духу, його вищість у порівнянні з європейським. І це стало можливим завдяки православ'ю, яке не дало прорости в руській культурі раціоналізму і індивідуалізму, вберегло соціальну культуру народу від роздробленості. Месіанська роль Росії, по Киреевському, полягає в сприянні поверненню Європи до витоків істинної християнської культури, причому саме православ'я має засвоїти усі найкращі досягнення європейської освіченості. Тим самим Киреевський наповнює ідею обраності Росії, окрім месіанізму, есхатологізму і провіденціалізму ще зачатками універсальності, котрі будуть розвинені пізнішими мислителями, і зокрема Володимиром Соловйовим.

Концепція «русской идеи» була доповнена найближчим однодумцем Киреевського – О. Хом'яковим. Він вважав, що історичний процес являє собою безперервну взаємодію двох протилежних духовних начал – «кушитства» і «іранства» [12, с. 221]. Перший тип сприйняття заснований на необхідності раціонального формального мислення. Другий же виходить з ідеї духовної свободи та цілісності світосприйняття. Хом'яков стверджує, що кушитським началом пройнялися всі народи західної, католицької традиції християнства, а з іранського начала походить істинна форма християнства – православ'я. І якщо всесвітня історія (по замислу Божому) прямує до вищої духовності і свободи, то саме православ'я приведе її до цього. Православний Схід, слов'янство і Росія покликані духовно оновити, відродити християнську культуру, стати центром кристалізації нового, просвітленого життя людства. Тож у Хом'якова ідея виключності Росії мала елементи провіденціалізму, есхатологіз-

му, месіанізму, але універсальність поступалася національній орієнтації.

Осмыслити універсальність і національність намагається наступний, відомий представник слов'янофільства Костянтин Аксаков. Основою концепції Аксакова були два види істини – «внутрішня» і «зовнішня». Перша є уособленням блага, добра та свободи, а друга, відповідно, зла та неволі. Внутрішньою істиною індивіда є совість, а суспільства – сукупність цінностей, втілених у традиціях, звичаях, релігійних уявленнях, тобто все те, що регулює суспільний зв'язок. Зовнішня істина – це закон та держава. Виходячи з цього, різниця між Заходом і Росією корінилася не в принципово іншому характері Російської держави, а в тому, що держава не була в Росії головною основою суспільної інтеграції. Аксаков пише: «Російський народ є народом недержавним, тобто таким, що не прагне до державної влади, який не хоче для себе політичних прав, що не має в собі навіть зародка народного владолюбства. Найпершим доказом тому служить початок нашої історії: добровільне покликання чужої державної влади в особі варягів, Рюрика з братами. ... Відокремивши від себе правління державне, народ російський залишив собі суспільне життя і довірив державі давати йому (народу) можливість жити цим громадським життям» [1, с. 227]. Так, слов'яни зрозуміли неминучість зла у вигляді державної надбудови задля захисту суспільства від зовнішніх факторів, вони запросили державну владу ззовні. Вони надали монархові необмежену, абсолютну владу саме тому, щоб звільнитися від зовнішньої істини та турбот про державні справи. Отже, К. Аксаков зміщує історіософський акцент з російської державності на російську народність, тим самим ще більше звужуючи цивілізаційний месіанізм від універсального до національного, від «руського» до «російського».

Висновки. Таким чином, східнослов'янський месіанізм з'являється як наднаціональна, теологічна, історіософська міфологема, покликана обґрунтувати місце Русі в історичному просторі християнських країн, геополітичних партнерів. Після занепаду Русі унаслідок монголо-татарської навали Московське князівство трансформує напрацювання давньоруських мислителів у власну церковну міфологема виключності Москви як останнього пристанища істинного християнства. А за Петра I ідеологема «Москва – третій Рим» перетворюється

на стрижень імперської ідеології Росії. Тим самим східнослов'янський месіанізм перетворюється у вузьконаціональний російський, а історіософська спадщина Русі проголошується спадщиною Росії, тобто Московського князівства. При цьому українці і білоруси, які

є прямими територіальними і культурними нащадками Русі, опиняються в ролі «молодших братів». Ці трансформації були теоретично оформлені у філософських пошуках слов'яно-фільських мислителів і лягли в основу «російської ідеї».

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Аксаков К. С. О внутреннем состоянии России / К. С. Аксаков // Избранные труды. – М.: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2010. – С. 227-252.
2. Бердяев Н. Русская идея / Н. Бердяев // Вопросы философии. – 1990. – № 1. – С. 77-144.
3. Галиченко М. В. Идеологема «Москва – Третий Рим» в научном наследии Ф. Дворника / М. В. Галиченко // Молодий вчений. – 2015. – № 12. – С. 20-23.
4. Іларіон. Слово про закон і благодать. Переклад В. Клекотня / Іларіон // Давня українська література. Хрестоматія. – Київ: Золоте слово, 1992. – С. 195-214.
5. Киреевский И. В. О характере просвещения Европы и его отношении к просвещению России / И. В. Киреевский // Избранные статьи. – М.: Современник, 1984. – С. 199-237.
6. Кремень, В. Г. Україна: альтернативи поступу / В. Г. Кремень, Д. В. Табачник, В. М. Ткаченко. – Київ: Вид-во: «ARC-UKRAINE», 1996. – 793 с.
7. Кузик П. «Москва – Третій Рим»: місія загибелі з власної волі / П. Кузик // Людина і політика. – 2000. – № 5. – С. 55-61.
8. Немчинов І. Метаморфоза релігійної ідеї про «Третій Рим» на рубежі XV-XVI ст. / І. Немчинов // Людина і політика. – 2000. – № 5. – С. 45-51.
9. Літопис руський за Іпатським списком / відп. ред. О. В. Мишанич. – Київ: Вид-во «Дніпро», 1989. – 592 с.
10. Самардак М. Походження й мутації доктрини «третього Риму» / М. Самардак // Мандрівець. – 1999. – № 1. – С. 22-26.
11. Филофей. Послание к великому князю Василию Ивановичу / Филофей // Антология мировой правовой мысли. В 5 т. Т. IV: Россия XI-XIX вв. – М.: Мысль, 1999. – С. 140-141.
12. Хомяков А. С. О старом и новом: Статьи и очерки / А. С. Хомяков. – М.: Современник, 1988. – 462 с.

REFERENCES

1. Aksakov, K.S. (2010). *O vnutrennem sostoyanii Rossii [On the internal state of Russia]*. Moscow: Ros. polit. jencikl. (ROSSPJeN) [in Russian].
2. Berdyayev, N. (1990). Russkaya ideya [Russian idea]. *Philosophy issues*, 1, 77-144. [in Russian].
3. Galichenko, M.V. (2015). Ideologema «Moskva – Tretiy Rim» v nauchnom nasledii F. Dvornika [Ideologue «Moscow - the Third Rome» in the F. Dvornik's scientific heritage]. *Young scientist*, 12, 20-23 [in Ukrainian].
4. Ilarion. (1992). Slovo pro zakon i blahodat' [Word of law and grace]. *Davnya ukrayins'ka literatura*. Kyiv: Zolote slovo [in Ukrainian].
5. Kireyevskiy, I.V. (1984). O kharaktere prosveshcheniya Yevropy i yego otnoshenii k prosveshcheniyu Rossii [On the nature of the enlightenment of Europe and its attitude to the enlightenment of Russia]. *Izbrannyye stat'i*. Moscow: Contemporary [in Russian].
6. Kremen, V.H., Tabachnyk, D.V. & Tkachenko, V.M. (1996). *Ukrayina: al'ternatyvy postupu [Ukraine: Alternatives to Progress]*. Kyiv: «ARC-UKRAINE» [in Ukrainian].
7. Kuzyk, P. (2000). «Moskva – Tretiy Rym»: misiya zahybely z vlasnoyi voli [«Moscow – Third Rome»: the mission of death at will]. *Man and politics*, 5, 55-61 [in Ukrainian].
8. Nemchynov, I. (2000). Metamorfoza relihiynoyi ideyi pro «Tretiy Rym» na rubezhi XV-XVI st. [Metamorphosis of the religious idea of the «Third Rome» at the turn of the XV-XVI centuries]. *Man and politics*, 5, 45-51 [in Ukrainian].
9. *Litopys rus'kyy za Ipat's'kym spyskom [Chronicle of the Russian for Ipatiev list]*. (1989). Kyiv: «Dnipro» [in Ukrainian].

10. Samardak, M. (1999). Pokhodzhennya y mutatsiyi doktryny «tret'oho Rymu» [Origins and mutations of the doctrine of «Third Rome»]. *The traveler*, 1, 22-26 [in Ukrainian].
11. Filofey. (1999). Poslaniye k velikomu knyazyu Vasiliyu Ivanovichu [Message to Grand Prince Vasily Ivanovich]. *Antologiya mirovoy pravovoy mysli. Moscow: Think*, 4, 140-141 [in Russian].
12. Khomyakov, A.S. (1988). *O starom i novom [About the old and the new]*. Moscow: Contemporary [in Russian].

Мелешук Анатолій Анатолійович

Кандидат філософських наук, доцент
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
49000, м. Дніпро, пр. Гагаріна, 72

Meleschuk Anatolii

Ph.D. in Philosophy, Associate Professor
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin Ave., Dnipro, 49000, Ukraine

Email: meleschuk@ukr.net ORCID: 0000-0002-7777-1714

Цитування: Мелешук А. А. Трансформація східнослов'янського месіанізму від філософської думки Русі до раних слов'янофілів / А. А. Мелешук // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 12. – С. 26-33.

Citation: Meleschuk, A.A. (2018). Transformatsiia skhidnoslovianskoho mesianizmu vid filosofskoi dumky Rusi do rannikh sloviaofiliv [Transformation of East Slavic Messianism from the philosophy of Rus' to the early Slavophiles]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(12), 26-33.

Стаття надійшла / Article arrived: 04.11.2018

Схвалено до друку / Accepted: 06.12.2018